

ФРАГМЕНТИ ОТ ЕЗИКОВАТА КАРТИНА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ВТОРИЧНОТО НАЗОВАВАНЕ

(основи на научноизследователски проект)

Палмира Легурска

The paper presents a scientific project investigating the secondary nomination in Bulgarian, Russian, Serbian, Czech, English and French. The contrast handles the model of invariant semantic structure of the lexical unit, belonging to the individual thematic group. This model could be described as a matrix of the meaning-container type. Each group of concrete names has its own matrix accepted as a standart in the interlingual contrast. The output of the project is multilingual lexical corpus of thematic groups.

Терминът “езикова картина” е създаден от Л. Витгеншайн в аспекта на философско-логическия подход на изследването ”Логико-философский трактат”. В лингвистиката термина въвежда Лео Вайсгербер. В негова перифраза езиковата картина е езиково светосъзиждане, т.е. това е действащата в рамките на родния език духовна енергия, която осъществява езиковото преобразуване на света от езиковия социум. Като обобщава схващанията на предшестващите го изследователи, руският културолог В. П. Руднев модифицира представата за картината за света в “Речника на културата на ХХ век” (Руднев 1997) като система от интуитивни представи за реалността, която се отделя, описва или реконструира от определена социопсихологическа единица - личност, социална или професионална група, етнос или нация. Създаването на езикова картина се определя от културния език, който функционира в рамките на определена социална група. Възможно е да бъде създадена универсална картина на света с пределно абстрактни черти. Езиковата картина на конкретния език може да бъде описана от три гледни точки (Легурска, Веселинов 2003):

1. Първата е на носителя на даден език. Тя се формира в езиковото развитие и се конструира вторично в процеса на образователното съзидание.
2. Втората е на изучаващия дадения език като чужд, в която се смесват две езикови картини - тази на родния език на изучаващия и тази на чуждия език.
3. Третата гледна точка е на изследователя, който реконструира езиковата картина, в зависимост от теоретичните схващания, формирани в рамките на конкретната научна парадигма.

Трите гледни точки имат пресечна точка и това е езиковата картина на средния носител на даден език. Така че онова, което може да стане основен предмет на научно предметяване е гледната точка на средния езиков носител, който слива в езиковото си съзнание наблюдаемо и наблюдаващ, т.е. онова, което непроизволно се усвоява в езиковото развитие и онова, което пронизва непроизволното, направлява се от изследователя и се конструира в цялостния процес на езиково обучение и образование - по роден и чужд език.

Съществуват най-общо две магистрални направления в изучаването на езиковата картина. Първото се свързва с работите на А. Вежбицка (Вежбицка 1984,

Вежбицка 1985, Вежбицка 1996, Вежбицка 1999), която изследва характерните за даден език концепти - лингвокултурни изоглоси, стереотипи на езиковото съзнание (напр., в руския език душа, тоска, судьба, авось), които се описват от универсален семантичен език - *lingua mentalis*, състоящ се от думи, смятани от авторката за семантични примитиви, които са преводими (*cross-cultural, cross-linguistic*) на повечето от съществуващите езици.

Второто направление се формира от работите на Ю. Д. Апресян (Апресян 1995) и школата му, в която се реконструират присъщите на езика “наивни” виждания за света. В рамките на тази концепция всеки език съдържа определен начин на концептуализация на света, като присъщите на него значения съставят единна система и изразяват определена колективна философия, характеризираща всички носители на езика. Концептуализацията, характерна за даден език, според Апресян е отчасти универсална, отчасти национално специфична. Това виждане на света, което се нарича “наивно” се отличава от научното с характерните за него наивна геометрия, наивна физика на пространството и времето, наивна етика, наивна психология. Най-общо казано разликата между подхода на Ю.Д. Апресян и този на А. Вежбицка се състои в характера на семантичния език, който и при двамата автори търпи определена еволюция в разбирането, на която тук ще се спрем съвсем схематично.

Ю.Д. Апресян (Апресян 1994, 35) формулира две принципни разлики в разбирането на семантичния език на руската семантична школа за разлика от полската семантична школа. Първата разлика засяга характера на тълкуването, експлициращо лексикалното значение, което се характеризира със свойството стъпаловидност, определящо теоретичния статус на думата в системната организация на лексиката. Втората разлика се отнася до трактовката на семантичните примитиви. Основното възражение на Ю.Д. Апресян срещу трактовката на А. Вежбицка се състои в това, че семантичните примитиви не са задължително пределно прости и вследствие на последното не притежават свойството универсалност (Апресян, 1994, 36). Според Апресян в значението на думите има семантични кварки, които не се материализират като думи от естествения език в тълкуванията, но точно те в много случаи се оказват носители на национално специфичен смисъл и отличават дадена дума от близките ѝ синоними. Общото и за двете концепции се състои в твърдението, че езиковата картина се конструира върху основата на универсални черти, които са основа за разглеждане и диференциране на отликите на изследваните езици.

През 2003 г. беше поставено началото на научноизследователски проект, посветен на изучаването на вторичното назоваване върху материал от български, руски, сръбски, чешки, английски, френски език и иврит от група сътрудници от Института за български език при БАН, на основните положения на който ще се спрем по-нататък.

Изследователската задача, която си поставяме чрез това изследване е да конструираме езикова картина на вторичното назоваване в изброените езици и да представим тази картина в ефективна, компактна и достъпна форма за научно изразяване, каквато е речникът от тип корпус.

Целта на работата може да се формулира като анализ на начините за вторично назоваване и вторичните номинации като единици от речниковия състав на езика от семасиологична и ономасиологична гледна точка в областта на определени групи

предметни имена върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език.

Областта на изследването е емпиричната семасиология и ономасиология, в рамките на които се проверява една пилотна хипотеза за инвариантната семантична структура на думата - член на определена тематична група думи в даден език. Пилотната хипотеза е разработена първоначално само за една двойка езици - руския и българския като близкородствени (Легурска 1984; Легурска 2002). Конкретното описание се разпространява върху материал от други езици - родствени (руски, сръбски и чешки) и неродствени (френски и английски) на българския език и по този начин излиза извън рамките на обикновеното емпирично изследване и се превръща в изследване на семантичната типология на съпоставяните езици.

Предварителни допускания, актуални за изследването:

Конкретното семасиологично емпирично изследване, извършено като съпоставка на вторичните номинации от гледна точка на начините на назоваване в руския и българския език като частен въпрос на лексикалната семантика на два езика, създава подхранваща среда за създаването на общотеоретична концепция за вторичното назоваване, моделираща семантични типологични параметри за изследване на явлението в редица европейски езици. По този начин първоначалната индуктивна ориентация, опираща се върху конкретни лексикални описания, се обръща в обратната посока и става дедуктивна рамка за съпоставително изследване на група езици.

В изследването се приема постулатът, че лексикално-семантичната структура на езика е комплекс от взаимосвързани и взаимнообусловени елементи (думи и техните отделни значения), който може да се разглежда като елемент от по-широка структура (тази на езика) и като резултат от взаимодействието на елементи от структурата на по-ниско равнище (лексикално-семантичните признаци, лексикално-семантичните групи, лексикално-семантичните полета и пр.) (Кузнецов 1980, 6).

Така лексикално-семантичната структура на всеки език може да се представи схематично от следната йерархия:

I. речник:

II. семантични полета (лексикално-семантични групи, тематични групи думи):

III. значения на думите:

IV. семантични признаци на значенията.

Лексикалното значение, лексикално-семантичната (респ. тематичната) група и лексикално-семантичният признак са трите параметъра, чрез които може да се изразява лексикално-семантичната структура на езика.

В лингвистичната традиция се формулират универсални семантични свойства на езиците. В работата си, посветена на семантичната структура на езика, У. Вайнрайх (Вайнрайх 1970, 163-164) говори за следните всеобщи семантични свойства:

1. всички езици са особени системи за предаване на информация, различни от другите семиотични системи, които не са езици;

2. семантичното членене на света, извършвано от един или друг език е произволно и семантичната "карта" на един език се различава от семантичната "карта" на другите езици.

Разбира се, съвременните постижения на семасиологията не се ограничават само с тези две положения, които Вайнрайх преднамерено ограничава, само за да заостри проблема; не подлежи на съмнение фактът, че твърде малко се знае за основните съдържателни свойства на езика, за да се пристъпи към създаването на семантични теории с всеобхватен характер.

Необходимо е да се изяснят ред въпроси с пряко отношение към създаването на лексикално-семантична типология. Какви обобщения могат да се направят за лексиката, разглеждана като множество, което има структура (макар твърде несъвършена)? Могат ли да се посочат някакви структурни особености на лексиката, които да характеризират целия лексикален състав на един или друг език? Ако отговорът е положителен, то може ли да се изследва тяхното разпределение в отделните езици (Вайнрайх 1970, 164).

Задачата да се създаде лексикално-семантична типология в строго научен смисъл едва ли може да се отнесе към второстепенните. Затова са необходими усилията на много езиковеди, занимаващи се с лексикална семантика, тъй като типологичното изучаване на лексиката предполага предварително събиране на голямо количество материал от различни езици (Кузнецов 1980, 60).

На първо място, е необходимо да се отделят онези области от “света”, които представляват общочовешка значимост и намират задължително изразяване във всеки език, например, цветовите разлики, частите на човешкото тяло и под., и се характеризират с простота и структурна отчетливост, голяма вероятност за откриване в съществуващите езици, висока текстова и денотативна честота. Подобни сфери на лексиката могат да образуват речниково ядро, подходящо за типологично съпоставяне, на основата на което ще се определят типологично важните свойства на лексикално-семантичната структура на езика (Кузнецов, 1980, 61). Речниковото ядро се определя от основните природни и социални потребности в рамките на даден език и култура. Това е своего рода *прототипен* комплект от основни обекти и свойства, базови действия, описвани от основните за даден език “корени”. Постепенно този клас от усвоени обекти и ситуации се разширява и се попълва от нови, неусвоени. Разширяването не става за сметка на образуването на нови “корени”, а чрез полисемията - използват се продуктивните семантични и словообразователни модели, характерни за дадения език (Кустова 2000, 85-86).

Един фрагмент от подобно речниково ядро са подлаганите на анализ в корпуса тематични групи предметни имена - названия за животни, растения и части на тялото като естествени предмети и названия за оръдия (прибори и приспособления), съдове, облекло и мебели като изкуствени предмети. Избраните тематични групи заемат възли в семантичната класификация на думите в даден език (срв. Шведова 1981; Шведова 1999) и са подходящи за обект на типологично съпоставяне.

Следващият момент в рамките на предварителното допускане е, че лексикалните масиви се изследват и съпоставят едновременно, като се използва един и същ еталонен модел, наричан матричен.

Матричният модел представя разбирането на изследователя за изучаваното езиково пространство (в случая вторичното назоваване при изброените групи имена). Матричният модел на вторичното назоваване предлага обща информационна рамка за образуване на вторични значения и обща система за тяхното отчитане.

Изработеният модел е от типа контейнер на значенията на думите от определена тематична група. Той се изработва като езиково изчисление на база на данни от еднотомни тълковни речници в съответните езици. Набраните данни от речниците се осмислят и разпределят по предварително избраната схема на матрицата. В случай че определени значения излизат извън рамките на матрицата, то тя се коригира. Така се проверява верността на предпоставената съдържателна матрица за всяка двойка съпоставяни езици и матрицата става общ *tertium comparationis*.

И третото най-общо допускане засяга начините за вторична номинация, които имат универсален характер по отношение на изследваните езици като цяло (по-точно могат да се смятат за фреквенталии), но са етноцентрични по отношение на действието им в рамките на отделната тематична (респ. лексико-семантична) група и съответно в отделните значения на лексемата, чрез които тя взаимодейства с групата в отделния език.

Теоретични предпоставки за анализа:

Предметът, целта и задачите на изследването се оформят под влияние на една публикация на П. Н. Денисов (Денисов 1984). Авторът анализира т.н. зони на многозначност в руския език на база на материал от 17 томния и 4 томния речник на руския език. Изолират се думи с т.н. “малка” многозначност, която се определя тематично така: названия за 1. лица; 2. животни; 3. растения; 4. части на човешкото тяло; 5. облекло; 6. предмети от домашния бит (съдове); 7. оръдия; 8. постройки; 9. транспорт; 10. музикални инструменти; 11. минерали; 12. водоеми; 13. релеф. Всяка от тези групи се характеризира със специфична за нея многозначност. Като приемаме за отправна точка това наблюдение, ние приемаме, че между тематичната лексикална група и типовете многозначност има определена зависимост, която може да се разглежда като семантичен типологичен параметър. За всеки отделен език могат да бъдат определени типовете многозначност, характеризиращи определена тематична група. Типовете многозначност могат да бъдат подредени по степента на своята характерност за дадената тематична група. В техните рамки се съпоставят отделни лексикални двойки, принадлежащи към различни езици. Получените данни могат да се съпоставят и да бъдат формулирани семантични характеристики за езиците, определящи техните сходства и разлики.

Предмет на изследователско внимание в разработвания проект е зависимостта на типовете полисемия от принадлежността на предметното име към дадена тематична група в определен език. След обхващането на достатъчно обширен речников материал, осигуряващ представителност на данните за всеки отделен език, се конструира матричен модел на вторичното назоваване за всяка тематична група. Процедурата се извършва за всеки отделен език. Получените матрични модели се съпоставят и се оказва, че е възможно да бъде създадена обща матрица за съпоставяните езици, която може да изпълнява ролята на *tertium comparationis*. В рамките на тези допускания се оформят следните задачи на изследването:

1. Определят се типовете полисемия, характерни за разглежданите тематични групи предметни имена във всеки език, привличан за анализ.

2. Прави се съпоставителен анализ на типовете полисемия и вторичните номинации в изучаваните тематични групи в руски и български, чешки и български, сръбски и български, френски и български, английски и български език.

3. Семантичните типологични характеристики за всяка двойка езици се формулират като съотношение на еднозначни и многозначни думи в отделните тематични групи; степен на типичност на даден тип полисемия за тематичната група, езикова картина на малката многозначност за всяка тематична група и за езиците в съпоставка.

Извършването на посочените изследователски задачи се основава на определени теоретични представи за семантичната характеристика на предметните имена, приложими за изучаваните езици.

1. Предметната лексика се характеризира с открита системност.

Предметната лексика се представя като подсистема от тематични групи в рамките на лексикалната система на даден език, фиксирана в еднотомен тълковен речник. Характерът на лексикалната системност е отворен. Тематичната група е функционално-инвариантна група от лексикални единици, които фиксират знанията на езиковите носители за съответната ментална област (опосредстваната от съзнанието и езика действителност). Системата на предметните имена се представя като лексикална решетка, във възлите на която се намират названията на отделните теми, които филтрират отнасящите се към групата предметни имена. В този смисъл семантичната класификация на предметните имена включва еднозначни думи. Многозначните се включват със всяко свое значение към различен възел.

Предметните имена се характеризират със значения от денотативен тип, което определя формирането на системата им като дърво, определено във вертикална посока от родови имена и в хоризонтална - от видови.

За целите на изследването, както беше посочено по-горе, се извличат имена от следните групи (според класификацията на несъбитийните думи, предложена от С.Д. Кацнелсон- Кацнельсон 1972, видоизменена от А.М.Кузнецов - Кузнецов 1980):

0. същност: O1 конкретна; O2 абстрактна;

O1 конкретна O12 нежива (отделни групи артефакти): OO122 естествени имена; OO123 изкуствени;

O11 жива: O112 растения;

O111животни: O1112 нелица;

O1111 лица;

O11111 принадлежащи на лица: O111112 части на тялото.

Подобна е класификацията на предметната лексика и според Н. Ю. Шведова, приложена в Семантичния речник на руския език (Шведова 1981; Шведова 1999). Общото за двете класификации е, че избраните за анализ думи заемат семантични възли в първичните си значения. Като семантични възли те се характеризират със структурна определеност, голяма вероятност за откриване в повечето съществуващи езици, с висока денотативна и текстова честота (Кузнецов 1980, 61).

2. Работата се основава на следните представи за лексикалното значение.

2.1. Значението на думата, неговата стабилност и отделянето му са лингвистичен конструкт, допустим за определени цели в определен предел.

2.2. Значението на думата се характеризира с интенционал (съдържание на понятието) като задължителен и постоянен компонент и импликационал (обем на понятието) - обусловен и вариращ компонент, който ограничава областта на назоваване с тази дума (Кацнелсон 1972, Никитин 1979).

2.3. Лексикалното значение е определена информация за факт от “действителността” в съзнанието на езиковия носител (Кузнецов 1980, 119), намиращо израз в тълкуването на думата (Апресян 1974, 69; Шмельов 1973, 79).

В този смисъл тълкуването на думата е модел на лексикалното значение, съдържащ само онези семантични признаци, които са достатъчни за идентифицирането на предмета, назован с даденото име.

2.4. Тълкуването се състои от семантични компоненти, назоваващи определени кванти (микроелементи) от знание, свързани с дадения предмет в езиковото съзнание на средния носител на езика.

2.5. Тълкуването се изразява с определен метаезик, който се състои от думи на естествения български език, формулирани интуитивно, както това става в традиционната лексикографска практика. За изследваните групи предметни имена семантичните компоненти се определят логически и са два вида: родови и видови.

2.6. В съответствие с приетите определения за лексикалното значение и параметрите, чрез които то се анализира (тематична група и семантичен компонент) семантичната структура на многозначната предметна дума се представя по следния начин.

Като имаме предвид, че в момента в изследователските търсения на семантиците се преплитат две парадигми на мислене, които могат да се определят най-общо като семантична и когнитивна, ще се опитаме да дефинираме създавания конструкт за многозначната предметна дума и от двете гледни точки. Обединявящото и в двата подхода е разглеждането на многозначната дума като *контейнер* от значения, които се закрепват към определено название като етикет. Този “контейнер” се рамкира като хоризонт на разбиране за говорещия и слушащия даден език. Като структура той се характеризира с *ядро и периферия*. Първичното значение съставя ядрото на думата, а вторичните значения - периферията, като последните произтичат от ядрото от произващи го асоциативни връзки. Асоциативните връзки могат да бъдат стандартизирани в рамките на обединеното езиково съзнание на няколко поколения езикови носители. Обикновено те са отразени в съставените за тези периоди тълковни речници. Нестандартизираните асоциации, стават основа за формирането на вторични значения, характерни най-вече за различните жанрове художествена литература.

Понятията контейнер, ядро и периферия са логически оператори, характеризиращи представите на изследователя за лексикалното значение. Тяхната изследователска сила и епистемологично значение се корени в разбирането на Ж. Пиаже, че всяко знание се състои не само в простата асоциация между обектите, а в “асимиляцията на обектите по определени схеми, които са присъщи на обекта от гледна точка на възприемащия субект” (Пиаже 2001, 99). В този смисъл речниковият фонд на естествения език е номенклатура на всичко, до което се докосва човек в материалния и духовния свят, езикът в този аспект е система от таксони, архетипи, номени.

Ако се опитаме да определим разликите между научните метафори, използвани в семантичната и когнитивната теория за многозначната дума, то можем да ги сведем

до следното. В класическата семантична теория значенията на многозначната дума се разглеждат като свързано цяло на ядро и периферия, като вторичните значения се извеждат от първичното по определена схема (Ю. Д. Апресян, М. В. Никитин и др.). В когнитивните теории вторичните значения (Л. Вайсгербер, Ч. Филмор и Дж. Лейкф) се извеждат не от първичните значения, а от т.н. концептуални структури, епистемологични от гледна точка на носителя на конкретен език, разглеждани като рамки (фрейм) на знанието. Например, звуковата структура на лексикалната единица в немския език Kopf (бълг. глава; примерът е цитиран по Баранов, Доброволски 1990, 454) съответства не на редица отделни значения 'глава на човека', 'предна част на влак', 'главатар на банда' и пр., а на фрейм (рамка), в който се съдържат общи представи за понятието "глава". Във всеки конкретен комуникативен акт тази рамка се включва сред участниците в езиковата ситуация с една от своите страни (слотове). По такъв начин всяко отделно значение в когнитивните теории се представя като модификация на изходната рамка в конкретния речев акт в резултат на определени когнитивни преобразувания.

Като имаме предвид казаното, теоретичните разбирания, обединили авторите на настоящия корпус, могат да се предметят в рамките на семантичната теория, разглеждана като тип онтологизиране на една и съща ситуация в статика. Онтологизирането на същата ситуация в динамика е когнитивното разбиране. И двете разбирания изхождат от едни и същи представи: цяло-част, център-периферия, контейнер и пр., приложими както в изследователските модели, так и при прилагането им като компютърни метафори в един общ информационен модел, определящ се като "ноосфера".

2.7. Приема се, че многозначната предметна дума има ядро - първично значение и периферия - вторични значения. Двете структурни части са свързани помежду си по определени съдържателни връзки. Смята се, че съдържателните връзки имат универсален характер и са два вида: класификационни и имплицативни (Никитин 1971). Имплицативната връзка е мисловен аналог на връзки между същностите, които се отнасят към областта "реалност" (подобно тълкуване у Никитин 1979, 15. "Реалността" тук се разбира като епистемологична категория). Класификационната връзка е мисловен аналог на разпределяне на признаци (свойства, отношения), откривани от човека и не отнасящи се към т.н. "реалност". Например връзката 'животно --кожа', 'животно -- месо' е имплицативна, а връзката 'лисица (животно) - хитър, лукав' е класификационна.

Вторичните значения възникват по една от двете връзки. Вторични значения, възникнали чрез класификационна връзка се отнасят към метафорите; вторични значения, възникнали по имплицативна връзка, се отнасят към метонимите. От своя страна класификационната връзка може да бъде симилативна (при образуване на метафори) или хипер/хипонимична при разширяване и стесняване на значението (Никитин, 1979, 95; 1983, 40).

Същността на метонимията се състои в установяването на връзки между обекти, които се проявяват съвместно в рамките на една понятийна структура. При метафорите същности от една сфера кореспондират със същности от друга сфера (т.е. взаимодействат две различни понятийни структури).

2.8. Вторичните значения на предметните имена са от два типа: метафорични и метонимични.

Метафорите при предметните имена са от два вида - образна и номинативна (Арутюнова 1978; 1979).

Образната метафора е средство за индивидуализация или оценка на човек или предмет. Тя се образува при превръщането на полипризнаково име в моносемен предикат. Семасиологично тя може да се представи логически чрез превръщането на семантични компоненти: потенциален семантичен признак, отнасящ се към периферията на първичното значение, става видов във вторичното. Формира се нова родова сема, която фиксира преминаването от един предметен клас към друг при номинацията.

рус., бълг. лисица 1 'животно' -- 'хитър'----лисица 2 'хитър'. 'човек'

Чрез образните метафори се образуват синоними в езика.

Номинативната метафора е средство за създаване на нови наименования в езика като техническо средство. Нейното формиране остава в рамките на полипризначните думи, като се сменя йерархията на признаците.

Семасиологично при формирането на НМ се формира нова родова сема във вторичното значение при подобие на видовете семи на първичното и вторичното значение. Подобие на семите се базира на установяването от носителя на езика подобие на денотатите от сферата на "реалността".

Например: рус. бълг. ухо 1 'част на тялото'. 'форма' --ухо 2 = 'част на игла'. 'форма, подобна на ухо'

Номинативната метафора е средство за създаване на омоними в езика. За разлика от образната, която се реализира в позиция на предикат в изречението, но не се нуждае от микроконтекст за извършване на номинацията, номинативната се реализира във всички позиции, но се нуждае от микроконтекст, за извършване на номинацията: бълг. уши (на торба, делва), бомбе (на обувка) и пр.

Съществува още един тип образна метафора, която се реализира в свързано значение. По същество това са образни метафори, тъй като те означават някакъв семантичен признак, който се приписва на новия обект на назоваване. Получените метафори са предикатни, но са референционно недостатъчни (Никитин 1983, 50) и при тях е необходим микроконтекст, за да се извърши вторичната номинация, например:

рус. Он - мозг организации

рус. мозг 'функция, подобна на функцията на мозъка' -- 'такъв, който ръководи'. 'място '(государства, организации). Семантиката на такива имена се свежда до моносемантичен предикат, който се реализира в свързано предикатна позиция. В името, което следва метафората, се локализира семантичният признак, приписван на субекта на метафората.

Метонимията може да се представи семасиологично като поява на нова родова сема във вторичното значение при превръщането на родовата сема на първичното значение във видова на вторичното.

Например, индюшка 1 'домашна птица' -- индюшка 2 'месо'. 'пуйка' = 'месо от пуйка'

Определението се отнася за всички разновидности метонимия и се конкретизира в отделните метонимични типове, характерни за отделните тематични групи предметни имена.

Представените определения за отделните видове вторични значения на предметните имена не са самоцелни. Те представят оперативните стъпки, които прави

изследователят, за да отнесе едно или друго значение към определен тип. В този смисъл те могат да се разглеждат като логически процедури, приети от всички съставители на корпуса.

Методика на съпоставителния анализ

В работата по съставянето на корпуса се приема принципът на синхронната съпоставка на семантичната структура на думите във всяка двойка езици. Аспектът на съпоставителния анализ е съдържателен. Обект на анализ са лексикално-семантичните варианти на многозначните лексикални единици във всяка двойка езици. Основа за съпоставката е съдържателната еквивалентност на думите по първично значение, определена по двуезичен речник. По такъв начин съпоставителният анализ се прави в рамките на лексикални двойки. Единица на съпоставката е семемата (или ЛСВ) в тълкуването, представено като комбинация от семантични компоненти. За език-източник се приема съответно: руският (руски - български), чешкият (чешки - български), сръбският (сръбски - български), английският (английски - български), френският (френски български). Прави се анализ на значенията на изследваните думи в две посоки: от езика-източник към българския език и обратно, което дава възможност да се изследват еквивалентните и нееквивалентните отношения между значенията на думите в двата езика.

При еквивалентност на думите в първичните им значения се формират лексикални двойки: дума от съответния чужд език - българска дума. В рамките на тези лексикални двойки се съпоставят вторичните им значения. При съпоставката на тези значения за *tertium comparationis* се въвежда конструкт, наречен инвариантна семантична структура на думата - член на дадена тематична група думи в даден език (ИСС). Идеята за този конструкт е предложена от П. Легурска в една от нейните работи (Легурска 1984) и подробно развита в студията "Анализ на предметните имена в руския и българския език - теоретични проблеми" (Легурска 2002).

Създаването на лингвистичния конструкт - ИСС се опира на допускането, че семантичната структура на предметната дума се определя от принадлежността ѝ към дадена тематична група, и ако се знае първичното значение на думата, могат да се предскажат възможните вторични значения. ИСС предполага, от една страна, допускането, че полисемията на предметната лексика се характеризира със свойството регулярност. Това свойство на част от лексиката да се развива по каноните, характеризиращи граматиката, се коментира в работите на Ю. Д. Апресян (Апресян 1995) и И. А. Мелчук (Mel'cuk 1997) и се базира на имплицитното допускане, че част от лексикалното пространство се подчинява на определени алгоритми за разлика от други части, които не се подчиняват на подобни такива (сходни разсъждения могат да се намерят у когнитивистите - например, Е. В. Рахилина и Л. Талми). Подобно допускане следва от аналогичните логически разсъждения, засягащи характеристиките на граматиката и лексиката на езиците, базирани на универсално изчисляване на присъщите за тях категории. Последното допускане от своя страна мисловно отправя към тезисите на Р. Якобсон за задължителността на граматичните значения за разлика от лексикалните. Авторката на тази статия си позволява да прокара мост между допускането на Р. Якобсон и това на когнитивистите и да характеризира вторичните номинации на предметните имена с теория, характерна в по-голяма степен за граматичните явления.

Предметните имена се характеризират със семантичното свойство, че типовете полисемия и реализиращите ги семеме в рамките на дадена тематична група могат да се представят с определени семантични формули, фиксиращи зависимостта на семантичните характеристики на вторичните значения от първичното за дадена дума. По такъв начин тематичната група и всеки нейн член се характеризират взаимнозависимо. От друга страна, тематичните групи са лексикално отворени. Всяко ново название, което отговаря на семантичните изисквания на групата, може да развие значение, предполагаемо от ИСС.

Като семантичен конструкт ИСС обобщава характеристиките на семантичната структура на думите, принадлежащи на дадена тематична група. В нея са представени всички възможни типове значения на думите. Изработването на конструкта се опира на предварителен индуктивен анализ. Лексикалните значения на думите от определена тематична група думи се изучават и типологизират. Значенията се разпределят по приетите типове: 1. първично; 2. вторични: образни и номинативни метафори и метонимии. Така ИСС представлява подредено множество (списък) под съответен номер на определена типова полисемия, представена на метаезик. Списъкът представя теоретично възможните вторични номинации за дадена тематична група думи за определен исторически етап, обединяващ няколко поколения езикови носители. Възможно е дадена дума да реализира пълна семантичната парадигма, в такъв случай всички клетки на ИСС се запълват. В по -честия случай се запълват отделни клетки на конструкта, други остават празни. Запълнените клетки съответстват на най-типичните видове полисемия за думите, принадлежащи към дадена тематична група. Редът на следване на полисемията от даден вид съответства на типичността ѝ за дадената група. В този смисъл различните типове полисемия в различните тематични групи следват под съответен номер. Незапълнените клетки са потенциални възможности думата да развие нови значения, които обаче могат и да не станат реален езиков факт. Съществено е да се отбележи, че конструираният калкулус на значенията има отворен характер за всяко ново значение, поставящо началото на нова когнитивна рамка в рамките на семантичното пространство, очертано от дадената тематична група.

ИСС намира приложение в различни лингвистични дейности.

На първо място, по ИСС като еталон за съпоставителен анализ може да бъде съпоставена лексиката на отделни езици по двойки, а чрез конструкта и отделните двойки-езици да бъдат съпоставени помежду си в рамките на определено лингвистично пространство. Съпоставката, извършена по този начин е пълна, нагледна, икономична и еднотипна.

На второ място, данните от подобни съпоставка могат да бъдат приложени в практиката на създаването на двуезични и многоезични речници.

На трето място, резултатите от съпоставката по ИСС могат да бъдат приложени в практиката на обучението по съответните езици като чужди. От семасиологична гледна точка изучаващият дадения език по първичното значение и принадлежността на думата към дадена тематична група може да прогнозира възможните за думата вторични значения. От ономасиологична гледна точка, когато са известни типовете полисемия, е възможно да се търси изразяването на дадено значение в различни тематични групи в даден език или в участващите в съпоставката

езици. По този начин се установяват синонимите в даден език и функционалните еквиваленти между няколко езика по дадени значения.

За яснота на казаното ще илюстрираме ИСС на тематичните групи, привлечани за съпоставителен анализ, върху материал за езиковата двойка: руски - български език (върху материал от който първоначално е конструиран моделът).

СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ТЕМАТИЧНАТА ГРУПА “СЪДОВЕ (и домакински принадлежности)” В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

1. ‘определен съд или домакинска принадлежност’
2. Метонимии:
 - 2.1. ‘съдържанието на артефакта’
 - 2.2. ‘артефактът като мярка за вещество’
 - 2.3. ‘действие, обозначено по артефакта’
3. Номинативна метафора: ‘предмет/ част на предмет, подобен/ подобна по свойство(външно или функционално) на артефакта’
4. Образна метафора: ‘човек/ предмет, характеризирани по свойство, приписвано на артефакта’

Примери:

бокал - чаша (за вино)

- 2.1. ‘съдържанието на артефакта’ 2.1. +
Р = Б

бочка - бъчва

- 2.2. ‘артефактът като мярка за вещество’ 2.2. +
4. ‘дебела жена’ 4.1. ‘дебел човек’
4.2. ‘човек, който пие много’ 4.2. +
Р ∩ Б

ТЕМАТИЧНА ГРУПА “ОРЪДИЯ” В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

АСС:

1. ‘определено оръдие’
2. Образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по определено свойство, приписвано на артефакта’
3. Номинативна метафора: ‘част на предмет / предмет, подобна / подобен по свойство / външно или функционално/ на артефакта’
4. Метонимии:
 - 4.1. ‘артефактът като мярка за вещество’
 - 4.2. ‘помещение, обозначено по артефакта’
 - 4.3. ‘част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно’
5. Генерализация.

Примери:

р. броня -б. броня

3. ‘част от плавателен съд, превозно средство 3. +
по функция подобна на броня’

броня судна, танка

броня на танк, параход
2. 'явление, което има свойство да
предпазва'

2. -

Гордостта е броня срещу предразсъдъците.

$P \supset B$

гребень - гребен

3.1. 'част от предмет/ предмет, по форма 3.1.-
подобна на гребен'

рядильный гребень

3.2. 'част от главата на птица, по форма 3.2.+
подобна на гребен'

гребень петуха

гребен на петел

3.3. 'част от планина/ вълна, по положение 3.3.+
подобна на гребен'

гребень гор, волны

гребен на планина, вълна

$P \subset B$

СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ТЕМАТИЧНАТА ГРУПА "МЕБЕЛИ" В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

1. 'определена мебел'

2. Номинативна метафора: 'част на предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство
(външно или функционално) на артефакта'

3. Метонимии:

3.1. 'помещение, обозначено по артефакта'

3.2. 'част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно'

3.3. 'дейност, обозначена чрез артефакта'

4. Образна метафора: 'човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на
артефакта'

Примери:

гардина - перде/ завеса

2. - 2. 'тъкан в окото, по положение подобна на п.'

$P \subset B1$

$P = B2$

стол - маса

2. 'предмет, по форма подобен на маса' 2.+

стол станка, операционный стол

3.1. 'помещение, обозначено по артефакта' 3.2. -

диетический стол, мясной стол

3.3. 'хранене, обозначено 3.3. +

чрез артефакта'

диетический стол, -

мясной стол -
шведский стол + шведска маса
P ⊂ Б

СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ТЕМАТИЧНАТА ГРУПА “ОБЛЕКЛО” В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ИСС на думата - член на тематичната група “облекло”

1. ‘определено облекло’ (основа за установяване на семантична еквивалентност на думите в руския и българския език)
2. Номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобна/ен по свойство (външно или функционално) на артефакта’
3. Образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’
4. Метонимии:
 - 4.1. ‘обозначаване на частта по цялото или цялото по частта му’
 - 4.2. ‘действие, обозначено по артефакта’
 - 4.3. ‘съдържанието на артефакта’
 - 4.4. ‘част на човешкото тяло, назована по частта на дрехата, която я покрива’

Примери:

башмак - обувка

2. ‘част на инструмент, по функция подобна на обувка’ 2. -

P ⊂ Б

карман - джоб

- 2.1. ‘част от чанта, по форма и функция 2.1.+
подобна на джоб’

карман в портфеле

джоб на чанта

- 2.2. ‘част на предмет, по форма подобна на джоб’ 2.2.+

к. в горной породе

к. раны

джоб на венеца (зъбен)

- 2.3. -

- 2.3. ‘сандвич, по форма подобен
на джоб’

джоб със салати

- 4.3. ‘обозначаване на парични средства по артефакта’ 4.3.+

P ⊃ Б

СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ТГ”ЖИВОТНИ” В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ИСС на думата - член на тематичната група “животни” в руския и българския език:

1. ‘определено животно’ (основа за установяване на семантична еквивалентност на думите в руския и българския език)
2. Образна метафора: ‘човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’
3. Номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобен/ на по свойство (външно или функционално) на животното’
4. Метонимии:

4.1. 'кожа от животното'

4.2. 'месо от животното'

Примери:

боров - шопар

2.1. 'тлъст човек' 2.1.+

2.2. 'неповратлив, тромав човек' 2.2.'мръсен човек'

$P \cap B$

зубр - зубър

2.1. 'консервативен човек' 2.1.-

2.2. 'опитен и ценен специалист' 2.2.-

$P \subset B$

СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ТЕМАТИЧНАТА ГРУПА "РАСТЕНИЯ" В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Абстрактна семантична структура на тематичната група "растения" в руския и българския език:

1. 'определено растение' (основа за установяване на семантична еквивалентност на думите в руския и българския език)

2. Метонимии:

2.1. 'плод на растението'

2.2. 'ястие от растението'

2.3. 'семето/ растението като подправка'

2.4. 'промишлен продукт от растението'

2.5. 'храна за животни от растението'

2.6. 'участък земя, засят с растението'

3. Образна метафора: 'човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението'

4. Номинативна метафора 'част от предмет/ предмет, подобна/ ен по свойство (външно или функционално) на растението'

Примери:

груша - круша

2.1. 'плод на круша' 2.1. 'плод на круша'

4. 'артефакт, по форма подобен на круша' 4. +

резиновая груша

медицинска круша

$P = B$

р. лук - б. лук

2.2. 'ястие от лук' 2.2.+

2.3. -

2.3. 'лукът като подправка'

2.6.-

2.6. 'участък земя, засят с лук'

$P \supset B$

СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ТЕМАТИЧНАТА ГРУПА "ЧАСТИ НА ТЯЛОТО"

АСС на думата - член на тематичната група "части на тялото":

1. 'определена част на тялото' (основа за установяване на семантична еквивалентност на думите в руския и българския език).

2. Номинативна метафора: 'част на предмет/ предмет, подобна/ ен по свойство (външно или функционално) на частта на тялото'

3. Метонимии:

3.1. 'ястие от частта на тялото'

3.2. 'част от дреха, назована по частта на тялото'

3.3. 'заболяване на частта на тялото'

3.4. 'израз на частта на тялото'

3.5. 'човекът, обозначен по частта на тялото'

3.6. 'дейност, обусловена от частта на тялото'

3.7. други.

4. Образна метафора: 'човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на частта на тялото'

Примери:

борода - брада

2.1. 'част на тялото на животно, подобна 2.1. +
на частта на тялото на човек'

2.2. 'част на растение, по положение 2.2.+
подобна на частта на тялото'

3.5. 'човек, обозначен по брадата' 3.5. -

4. 'човек с голям жизнен опит' 4. -

$P \subset B$

рот - уста

3.5. 'човек, обозначен по устата' 2. 'част на естествен предмет,
по формата подобна на уста'

уста на съд, пещера, пушка

3.6. 'говорене'

$P \supset B$

Библиография:

Апресян, Ю. Д. 1974: Лексическая семантика. синонимические средства языка. Москва.

Апресян, Ю. Д. 1994: О языке толкований и семантических примитивах. - Известия АН, серия литературы и языка, т. 53, N 4.

Апресян, Ю. Д. 1995: Образ человека по данным языка: попытка системного описания. - Вопросы языкознания, N, 1.

Арутюнова, Н. Д. 1978: Функциональные типы языковой метафоры. - Известия АН СССР, серия литературы и языка, N3.

- Арутюнова, Н.Д. 1979: Языковая метафора (синтаксис и лексика). - Лингвистика и поэтика. Москва.
- Баранов, А. Н., Д.О. Добровольский 1990: Лео Вайсгербер в коммуникативной перспективе. - Известия АН, СЛЯ, т. 49, 1990, N 5.
- Вайнрайх, У. 1970: О семантической структуре языка. - Новое в лингвистике, вып. V.
- Вежбицка, А. 1996: Язык. Культура. Познание. Москва.
- Вежбицка, А. 1999: Семантические универсалии и описание языков. Москва.
- Кацнелсон, С. Д. 1972: Типология языка и речевое мышление. Ленинград.
- Кузнецов, А. М. 1980: Структурно-семантические параметры в лексике. Москва.
- Кустова, В.И. 2000: Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений. - Вопросы языкознания, N4 .
- Легурска, П. 1984: Тематическая группа и типы полисемии предметных имен (на материале русского и болгарского языков). - Болгарская русистика, N5.
- Легурска, П. 2002: Анализ на предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). - Българско езикознание, т. 3: Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография. София.
- Легурска, П., Д. Веселинов 2003: Съпоставка на лексикалните картини на света през различни еталони - tertium comparationis. - Чуждоезиково обучение, N 1.
- Никитин, М. В. 1979: О семантике метафоры. - Вопросы языкознания, 1979, N1.
- Никитин, М. В. 1983: Лексическое значение слова (структура и комбинаторика). Москва.
- Пиаже, Ж. 2001: Психогенез знаний и его эпистемологическое значение. - Семиотика. Москва.
- Руднев, В. П. 1997: Словарь русской культуры XX века. Москва.
- Шведова, Н. Ю. 1981: Однотомный толковый словарь: специфика жанра и некоторые перспективы дальнейшей работы. - Русский язык. Проблемы художественной речи. лексикология и лексикография. Москва.
- Шведова, Н. Ю. 1999: Теоретические результаты, полученные в работе над "Русским семантическим словарем". - Вопросы языкознания, N 1.
- Шмельов, Д. Н. 1973: Проблемы семантического анализа лексики. Москва.
- Mel'cuk, I. Towards a universal calculus of inflectional categories. On Roman Jakobson's trail. - New vistas in grammar: Invariance and Variation. Ed. by Waugh L.R., Rudy S. Amsterdam; Philadelphia, 1991.
- Wierzbicka, A. 1984: Cups and Mugs: Lexicography and Conceptual Analysis. - Australian Journal of Linguistics, 4, 205-55.
- Wierzbicka, A. 1985: Lexicography and Conceptual Analysis. Ann Arbor: Karoma, 1985.

Публикувано: Чуждоезиково обучение, 2003, 5, 5-22.